

ZİYA GÖKALP VE “YENİDEN DOĞMA” TEMİ

MEHMET KAPLAN

Bundan önce çıkan bir makalemde, Ziya Gökalp'ın düşünce sistemi ile şahsî psikolojisi arasındaki münasebetten bahsetmiş ve ilk çocukluk yıllarına ait anne hayâliyle daha sonra kurtarıcı genç kız şeklinde tasavvur ettiği “mefkûre” arasındaki bağlantıyı ortaya koymaya çalışmışım¹. Bu konunun başka bir cephesi daha vardır. O da, büyük mütefekkirin eserlerinde mühim bir yer tutan ve âdeta hayat felsefesinin temelini teşkil eden “yeniden doğma” temidir. Gökalp'a göre, milletler yarattıkları mefkûreler vasıtasıyla ileri giderler. Mefkûreler “yeniden doğuş”u mümkün kılan dinamik kuvvetlerdir.

Gökalp, diğer fikirleri gibi, bu fikrini de makalelerinde “aklı” bir şekilde ortaya koymuş, şiirlerinde ise umumiyetle “hissî” bir şekilde işlemiştir. Masallarında aynı düşünceyi ifade eden çeşitli semboller vardır. Bazı eserlerinde bu üç ele alış tarzı birbirine bağlı bir bütün olarak gözükür. Bunlardan hangisinin daha önce geldiğini tayin etmek bazen son derece güçtür. Meselâ *İpek Kozası* adlı şiiri “yeniden doğma” temini allegorik bir şekilde ortaya koyan ve “fikir” den “hayâl” e gidildiği intibahı uyandıran bir manzumedir.

20 Kasım 1922 yılında *Küçük Mecmua*'da neşredilen bu manzumenin² yazıldığı devrin sosyal şartları ile sıkı bir münasebeti vardır. 1 Kasım 1922 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi saltanatı ilga eder. 16 Kasım gecesi halife Mehmed V İstanbul'dan ayrılır. 29 Ekim 1923 de Cumhuriyet ilân olunur. 3 Mart 1924 de halifelik ilga edilir. Hâdiselerin sür'at kazandığı bu yıllar, Türkiye'nin “kabuk değiştirdiği” yıllardır. Bu tarihî ânın derin mânası, Osmanlı İmparatorluğu'nun sona erecek yeni bir devletin, Türkiye Cumhuriyeti'nin doğmasıdır. Bu sosyal

¹ Mehmed Kaplan, *Ziya Gökalp ve Saadet Perisi*, Türkiyat Mecmuası, 1965, c. XIV, s. 38-64.

² Fevziye Abdullah Tansel, *Ziya Gökalp Külliyyatı I. Şiirler ve Halk Masalları* Ankara, 1952, s. 333.

planda bir "ölme" ve "yeniden doğma" hâdisesidir. Ziya Gökalp adı geçen manzumesinde bu hâdiseyi kendisine göre tefsir ederek allegorik bir şekilde ele alır.

Bazılarına göre Osmanlı devletinin yıkılması Türk milletinin ölümü mânasına gelir. İlk bakışta manzara böyle görünebilir. Fakat bu ölüm, sadece "bir kabuk değiştirme" den ibarettir. Yıkılan İmparatorluğun içinden yeni bir devlet doğar : Türkiye Cumhuriyeti.

İşte Ziya Gökalp, bu hâdiseyi, tırtılın içinden kelebeğin çıkmasına benzetiyor. *İpek Kozası* şiiri bu açık benzetmeye dayanır. Tırtıl her gün küçülür ve erirken kelebek büyür ve kuvvetlenir. Buna "istihale" adı verilir. Bu tabii hâdiseyi sosyal plana nakleden Ziya Gökalp fikrini şöyle geliştiriyor :

Tırtıl, tekâmülün sonuna varmış,
Durmuş tefeyyüde, dönmüş geriye . .
Bu yüzden çarhını ölümler sarmış,
Gerektir her uzvu şimdi eriye . .

Değişecek şekli : Tırtıl ölmeden
Çıkacak içinden yeni bir beden . .

Bu yeni mahlûkun adı kelebek,
Tekâmülde dâim yürür ileri.
Şairler der ona kanatlı çiçek,
O da çiçek gibi baharın şi'ri . .

Tırtıl irticaa düşmüş bir hayat,
Kelebek hürükte arıyor necat . .

Bu hazırlıktan sonra, şair, sözü aktüel meseleye, saltanatın kaldırılarak yerine halk hükümeti kurulması fikrine getirir :

Taht ve taç da bizde tırtıla benzer
O da bin yılda değişir gömlek . .
O çökerse sanma oluruz heder
Ondan doğar millet adlı kelebek . .
Fikirle mefkûre (iki) kanatlarıdır:
Uçunca hürriyet adını alır . .

Bu şiirinde Gökalp maziyi kötülemez. "İstihale" ve "tekâmül" fikri onu müsamahalı yapar :

Saray da bir zaman işe yaradı;
Fakat millî devlet asra uygundur
Öteki sönünce, bu nur parladı :

Halkçılık önünde tahtçılık dündür . .
Hiç kabul eder mi bu günkü vicdan,
Milyonları esir etsin bir sultan ?

Saltanatın yıkılmasından müteessir olanları şair şöyle teselli eder :

Tahtçılığa bakıp ey bedbin olan !
Halkçılığa bak ki nikbin olasın . .
Her yurt oldu şimdi bir milli vatan
Lâyık mı bu millet geride kalsın !
Tırtıl bir devredir gelmiş, geçecek :
Milletlerin sonu ancak kelebek !

Bu şiirin aktüalite ile olan münasebeti apaçıktır. Buna bakılarak zannedilebilir ki Gökalp, manzumenin esasını teşkil eden tırtıl-kelebek imajım o esnada bulmuştur. Halbuki bu hayat görüşü ve ona tekabül eden alegori yazarın kafasında daha önceden mevcuttur. 14 Haziran 1920 tarihinde Polverista'dan kızı Seniha Hanım'a yazdığı mektupta şöyle diyor :

"Hadiseleri herkes başka türlü görür; *filozof* başka türlü görür. Filozof hâdiselere bakmaz, o hâdiselerin bir araya gelince ifade ettikleri tekâmül hareketine bakar. Cemiyetler terakkiye, tekâmüle doğru gidiyorlar mı ? Filozofun aradığı budur. Tekâmül varsa, istikbal iyidir. O halde gam yoktur. Meselâ ipek böceği kozanın içinde bir tırtıl haline gelir. Kozaya rontgen şua'ı ile bakıldığı zaman tırtılın büzülmeğe başladığı görülür. Başkaları bunu görünce eyvah ipek böceği ölüyor der. Halbuki filozof bakınca der ki hayır ipek böceği ölmüyor, belki tırtıl halinden kelebek haline geçiyor. İpek böceği gibi, cemiyetler de tırtıl halinden, kelebek haline geçebilirler. " ³

Bu vesika gösteriyor ki, Ziya Gökalp, tırtıl-kelebek imajını *İpek kozası* manzumesini neşretmeden beş-altı ay evvel bulmuştur.

Bu şiirde görülen "ölme" ve "yeniden doğma" fikri, sadece bu şiire münhasır değildir. Aynı tem, Ziya Gökalp'ın masallarında, şiirlerinde ve makalelerinde değişik bir şekilde tekrar tekrar görülür. Bunlardan bazıları tamamiyle sembolik bir karakter taşırlar.

II

Psikolog C. G. Jung'a göre "yeniden doğma" temi insanlığın kol-

³ Fevziye Abdullah Tansel, Ziya Gökalp Külliyyatı II. *Limni ve Malta Mektupları*, Ankara, 1965, s. 347.

lektif gayrı şuruyle ilgili bir arşetiptir. Dinlerde ve masalarda bu teme sık sık raslanılır. C. G. Jung bir araştırmasında “yeniden doğma” teminin beş şeklini tesbit eder. Bunlardan birincisi *Metempsychosis* (tenasüh-i ervah) dir. Budizmde mühim bir yer tutan bu inanca göre, insanlar öldükten sonra ruhları bir bedenden başka bir bedene geçerek yaşamasına devam eder. Burada başka bedene geçen ruhun eski şahsiyetini muhafaza edip etmediği belli değildir. Tilmizleri Budâ’ya hayatı boyunca bu soruyu sormuşlar, ondan kesin bir cevap alamamışlardır. İkinci şekil *Reincarnation*’dur. Bunda şahsiyetin devamına inanılır. Öldükten sonra başka bir insan vücuduna giren ruh daha önce yaşadığı hayatın safhalarını hatırlar. Reincarnation, başka bir vücut ile yeniden dünyaya gelmek demektir. Üçüncü şekil, Resurrection (Basübadelmekt) dir. İnsan öldükten sonra başka bir dünyada, ahirette, dirilir. Ahirette dirilen vücut ya dünyadaki hüviyetini muhafaza eder veya başka bir şekle girer. Dördüncü şekil *Rebirth* (*renavatio*), insanın yaşadığı hayat içinde yeniden doğmasıdır. Burada bahis konusu olan, ferdin aslî hüviyetini muhafaza ederek, ruhunun tazeleşmesi, gençleşmesi, kuvvet kazanmasıdır. İleride görüleceği üzere, Ziya Gökalp’te “yeniden doğma” fikirlerinden bir kısmı bu gruba girer. Beşinci ve sonuncu şekil bir merasime iştirak etmek suretiyle ruhun yenileşmesidir ⁴.

Bu yeniden dirilme şekillerinin insanoglunda hangi psikolojik ihtiyaçlara tekabül ettiğini uzun uzun izah eden C. G. Jung, araştırmasının sonunda, Kur’an’daki Ashab-ı kehf ile Hızır kıssasını tahlil eder. Başka bir kitabında yazar “yeniden doğma” teminin çeşitli kültürlerdeki sembollerini gözden geçirir ⁵.

“Yeniden doğma” temi, çocuğun anne karnına dönme arzusuyla yakından ilgilidir. Ziya Gökalp, gibi, “içe dönük” tiplerde bu arzu son derece kuvvetlidir. Onlar dış âlemin sıkıntıları karşısında kendi iç dünyalarına dönerler. Bir zamanlar anne ile beraber bulunulan an onlar için en mes’ud andır. Kelimenin hakikî mânasıyla anne karnına dönmek imkânsızdır. C. G. Jung, *Incest*’i anne karnına dönüş ve tekrar çocuk olma arzusuyla izah eder ⁶. Çocuğun annesine karşı duymuş olduğu cinsî arzu yasak olduğu için o, şuur altında aynı arzuyu ifade eden çeşitli semboller yaratır ⁷. C. G. Jung’a göre, ölüm arzusu da

⁴ C. G. Jung, *The Archetypes and The Collective Unconscious*, New York, 1959, s. 113-115.

⁵ C. G. Jung, *Symbols of Transformation*, New York, 1965, s. 207-273.

⁶ “Incest is the urge to get back to childhood”, aynı eser, a. 235, not. 42.

⁷ C. G. Jung’a göre dinlerde ve masalarda görülen semboller, “libido”yu kana-

anne karnına dönüşün bir ifadesidir. Ölmenin gayesi yeniden doğmaktır. Henry A. Murray, "yeniden doğuş" (renaissance) teminin "içe dönüş" (ingression) ile "dışa dönüş" (egression) temayülünü birleştirdiğini söyler⁸.

Gökalp'in şahsiyetinde bu iki temayül son derece kuvvetlidir. O, hem aşırı derecede "içe dönük" bir tiptir, hem de "dışa dönüş" ün en aşırı şekli olan ve "Ben" i inkâr eden bir sosyoloji vücuda getirmiştir. Bu iki uç onda bir "yeniden doğuş" (renaissance) mefküresi şeklinde tecelli eder. Sürgünden yazmış olduğu mektuplarda bu temayülleri ifade eden dikkate değer satırlar vardır. Polverista'dan kızı Seniha Hanım'a yazdığı bir mektupta şöyle diyor :

"Burada herkes ihtiyarlar ken ben gençleşiyorum ; çünkü ben zamanın ve muhitin haricinde yaşamağa alıştım"⁹.

Çirkin hâdiselerle dolu hâlihâzırdan maziye, "dış"tan "iç"e dönen yazar orada çocukluğunun masal âlemini ve ilk sevgisini bulur. Yine Polverista'dan karısına yazdığı mektupta şu satırları okuyoruz :

"... Geçen gün karşı yakaya kadar yüzerek gidip geldim. İnsan suya girince çocukluğu hatırına geliyor. Zaten ben bir türlü çocukluktan, gençlikten dışarı çıkamıyorum. Çocukluk şetaret, gençlik metanettir. Hayat bunlarsız nasıl yaşanır ? Benim nasıl yaşadığımı soruyorsun : Türkân gibi desem bilmem inanır mısın ? İnsanların yalancı hakikatlerinden uzak, hakikatten daha doğru olan hâyâller, masallar, rüyalar içinde yaşıyorum. Felâkete din gözüyle bakıyorum; saadet oluyor. Buluta şiir gözüyle bakıyorum; kanatlı melek oluyor. Zayıfa ahlâk gözüyle bakıyorum, kavî oluyor. Mağluba felsefe gözüyle bakıyorum; galip oluyor. İşte ben hayatı hep böyle çocuk gözüyle gürüyorum. Yüzümde, ihtiyarların ekşi suratı görülmez. Ağzımdan, ümitsizlerin meyus sözleri işitilmez"¹⁰.

Bu satırlar Ziya Gökalp'in masalları neden sevdiğini ve niçin "ümit felsefesi" ne o kadar bağlandığını izah eder. Çocukluğa dönüş onu hayata ve istikbale karşı kuvvetli kılıyordu. Hâlihâzıra gözlerini kapayan bu adamda yarına karşı kuvvetli bir iman vardı. Karısına yazdığı mektubunda "dünya havadisini öğrenmek istemem; yarının iyi olacağına kaniim. Ben daima bugüne bakmam, yarına bakarım." diyor¹¹.

lize etmeğe yararlar. "Ineeat"ın yasak oluşu muhayyileyi yaratıcı kılar. Bk. Aynı eser, s. 224 daha öncesi ve daha sonrası.

⁸ Henry A. Murray, *Exploration de la Personnalité*, Paris 1953, s. 363-364.

⁹ *Limni ve Malta Mektupları*, s. 326.

¹⁰ *Aynı eser*, s. 407.

¹¹ *Aynı eser*, s. 325.

Başka bir mektubunda yine denize girmesinden bahsederken çocukluk temine dönüyor :

“ . . . Sonra denizde yüzmek de bir eğlencedir. Yaşımın kaç olduğunu bilmem; fakat ben biraz çocuk, biraz da gencim. Çocuk olmasaydım, çocuk masalları, şiirleri yazar mıydım? Çocukluktan ayrıldım mı genç olurum. Bir mektepli gibi ruhum mefkûre ile, zihnim suallerle doludur. O halde ben, çocuk gibi denize de girerim. Bir Darülfünunlu gibi kitaplarla da uğraşırım. Yalnız ihtiyarlamayı, hastalanmayı sevmem” ¹².

Gökalp’in iki mektubunda da “deniz” ile “çocukluk” u birleştirme si dikkate değer. Psikanalizcilere göre “su” anneyi temsil eder ¹³. Gökalp denize girdiği zaman çocukluğunu hatırlamasında, gayri şuurî olarak “anne karnına dönüş” arzusunun tesiri altında kaldığını düşünmemek mümkün değildir. Başka bir mektubunda tekrar çocukluğa dönüş münasebetiyle şöyle diyor :

“Çocukluk başka bir âlemdir. İnsanlar büyüyünce o zamanın duygularını unuturlar. Ben, yazdığım çocuk şiirleri de gösterir ki, o hayattan hiç bir zaman çıkamıyorum. Çocukluğumda amcamın kızını da (şimdiki karısı) böyle hasretle beklerdim. O da Malatya’dan gelirken şimdiki Türkân kadardı. Çocukken peri masallarını çok severdim ¹⁴.

Zikretmiş olduğum cümleler Ziya Gökalp’da çocukluğa (anneye dönüş) temayülünü açıkça gösterdiği gibi, yazdığı çocuk masalları ve şiirleriyle kendi çocukluğu arasındaki münasebeti de açıklar. Bundan dolayı Gökalp’da “yeniden doğma” temini ilkin masal ve şiirlerinde aramak yerinde olur.

III

Gökalp bazı masallarını klasik masal örneğine uygun olarak bizzat yaratmış, bazılarını gelenekte olduğu gibi almış, bázılarını da değiştirmiştir. Bizi burada ilgilendiren onların menşeleri ve asıllarına uygunlukları değil, ortaya koydukları temel duygu ve hâkim fikir olduğu için, folklorcuları alâkadar eden bu konu üzerinde durmayacağız. İster şahsen yaratmış, seçmiş veya değiştirmiş olsun, Gökalp’ın bunlarda kendisini yakından ilgilendiren bir mâna bulduğuna veya onlara böyle bir mâna verdiğine hiç şüphe yoktur. Biz hâlis masal karakteri taşıyan masalarda da yazarın şuur-altıyla ilgili semboller bulunduğuna kaniiz. Bundan dolayı onları da bu zaviyeden inceleyeceğiz.

¹² Aynı eser, s. 489.

¹³ C. G. Jung, *Symbols of Transformation*, s. 218.

¹⁴ *Limni ve Malta Mektupları*, s. 571.

Manzum *Kızıl Elma* masalı, iç içe birkaç "ölme" ve "yeniden doğma" motifini ihtiva eder. Sosyal planda bahis konusu olan ölüm, Türklüğün tarih boyunca kendisine yabancılaşarak milli benliğini kaybetmesidir. "Yeniden doğma" motifi ise, Ay Hanım'ın Lozan civarında kurduğu okulda "yeni nesil" yetiştirmesi ile kendisini ortaya koyar. Gökalp bu okuldan çıkan çocukları "yeni Âdem" ve "yeni Havva" diye vasıflandırır. Bu okul Türk çocukları için "yeni bir hayatın beşiği" olmuştur ¹⁵.

Buna muvazi olarak romantik bir delikanlı olan Turgut'un tıpkı genç Ziya Gökalp gibi bir ümitsizlik ânında intihara kalkışması ve Ay Hanım tarafından kurtarılması, ferdi planda "ölme" ve "yeniden doğma" teminin bir tekrarından başka bir şey değildir. Bu şiiri bundan önce neşretmiş olduğum makalede geniş olarak incelediğim için üzerinde daha fazla durmayacağım ¹⁶.

Kızıl Elma şiirinde masal ile ideoloji birleştirilmiştir. Hattâ denilebilir ki, ideoloji masala galiptir. Onu takip eden *Ülker ile Aydın* ¹⁷ masalında ise masal unsuru ön planda gelir. Yazar şiirin sonunda masala ideolojisini âdeta zorla sokmağa çalışır.

Ülker ile Aydın masalında çocuk ile anne ve baba arasındaki münasebet ve "yeniden doğma" temi sembolik bir mâna taşır. Baba, üveyannenin tesiriyle bir gece çocuklarını ormanda uyutarak evine döner. *Incest* dolayısıyla annesinden uzaklaştırılan çocuk, annesine ve babasına düşman gözüyle bakar. Bu masalda üvey annenin büyü yaptığı, içilmesi son derece tehlikeli sular, kendisine dönülmesi istenilen annenin sembolleridir. Bu sulardan içenler ya vahşi bir kaplan, ya korkunç bir yılan veya güzel bir ceylân olacaktırlar. Aydın susuzluğa dayanamıyarak en son rasladıkları sudan içer ve birden bire şahsiyet değiştirerek ceylan olur. Burada Budizme has bir motif vardır. Aydın'ın insanî varlığı yok olmuş, ruhu bir ceylân vücûduna girmiştir. Aydın ceylan olmakla beraber, ablası Ülker'e karşı olan sevgisini ve insanî benliğini kaybetmez. Aynı masalda üvey anne bir padişahla evlenen ve karnında çocuk taşıyan Ülker'i hükümdar savaşa gittiği zaman bir hile ile göle atar. (ölme temi). Fakat ceylân (Aydın) kızkardeşini kurtarır. Hükümdar, balıkçıya emredince sudan kaya gibi bir balık çıkarılır. Balığın karnı yatılınca içinden ilkin Ülker'in çocuğu Turan çıkar, arkasından

¹⁵ *Şiirler ve Halk Masalları*, s. 19.

¹⁶ Mehmet Kaplan, *Ziya Gökalp ve Saadet Perisi*, *Türkiyat Mecmuası*, c. XIV s. 53-59.

¹⁷ *Şiirler ve Halk Masalları*, s. 24-36.

anne de kurtarılır ¹⁸. Turan'a bakan ceylân (Aydın) da birdenbire tekrar insan şekline girer.

Bu özetten anlaşılacağı üzere, *Ülker ile Aydın* masalı da *Kızıl elma* masalı gibi, "ölme" ve "yeniden doğma" motifine dayanıyor. Fakat burada fikir ideolojik olarak değil, sembolik olarak ortaya konulmuştur.

Manzum *Küçük Şehzade* ¹⁹ masasında, çocuğun baba tarafından hakîr görülmesi, hattâ öldürülmek istenmesi, fakat onun bir yiğitlikle yeniden ortaya çıkarak kendisini babasına kabul ettirmesi bahis konusudur. Masalda küçük şehzade korkunç bir dev ile karşılaşır ve onu hile ile yener. Çocuğun zalim baba tarafından cellâda teslim edilmesi "ölüm" temine, daha sonra ortaya çıkarak kendisini kabul ettirmesi "yeniden doğma" temine tekabül eder ²⁰.

Polvan Veli masasında da ²¹ ölüme galebe çalma motifi vardır. Hakan, Dev Pençe'ye yenilen Polvan Veli'nin öldürülmesini emrederken, o, hakanın şahlanarak uçuruma atılan atını tutmak ve havaya kaldırmak suretiyle, kuvvetli olduğunu ispat eder; hem hakani, hem de kendisini ölümden kurtarır:

Alageyik masasındaki ²² çocuk heyecanlı maceralarından sonra dev pençesinde esir kalan Kırgız kızıyla karşılaşır. Bu kız "Turan meleği" dir. Kızı kurtaran delikanlı ona şöyle hitap eder :

Dedim : "Turan meleği !
Türk'ün yüce dileği !
Yüz milyon Türk bu anda
Seni bekler Turan'da,
Haydi çabuk varalım,
Karanlığı yaralım,
Sönük ocak canlansın,
Yoksul ülke şahlansın !"

Burada "yeniden doğma" temi ideolojik plana aktarılmıştır. Özlenilen, Türklüğün "yeniden dirilmesi"dir.

¹⁸ Büyük bir bahçin içinden çıkma, "yeniden doğma" sembolüdür. C. G. Jung, *Symbols of Transformation*, s. 248.

¹⁹ *Şiirler ve Halk Masalları*, s. 38-49

²⁰ Baba ahlakî emirler ve yasaklar âlemini temsil eder. içgüdülerine karşı koyar. Bundan dolayı o, masalarda hazineyi koruyan bir dev olarak gözüktür. C. G. Jung, *Symbols of Transformation*, s. 260-261.

²¹ *Şiirler ve Halk Masalları*, s. 50-52.

²² *Aynı eser*, s 52-54.

Mensur *Keloğlan* masalında ²³ dev karısı -kötü anne- ölüm tehlikesini temsil eder. Keloğlan onu hile ile aldatır ve öldürür. Burada "çocukluğa dönüş" ile alâkalı safiyane bir motif vardır: Keloğlan ve arkadaşları dev karısına ilk defa rasladıkları zaman onu, sağ memesini sol omuzuna, sol memesini sağ omuzuna atmış, arkası dönük, dikişle meşgul bulurlar. Keloğlan arkadaşlarına "yavaşça hepimiz dev karısının memesini emersek oğulları olacağımızdan, bizi kolay kolay yiyemez; meğer ki çok acıkmış ola" der. Hepsi parmaklarının ucuna basarak dev karısının yanına gelirler "ikisi sağ memesine, ikisi de sol memesine sarılarak, süt pınarın olduğundan su içer gibi kana kana içerler."

Mensur *Tembel Ahmed* masalında ²⁴ ölü ruhlu bir delikanlı olan Temel Ahmed karısının zoruyla harekete geçer ve başarıya ulaşır. Aynı masalda birkaç "ölümden kurtulma" veya "yeniden dirilme" motifi vardır. Masaldaki kız padişah babasının gazabına uğradığı için alelâde bir kimse olan Tembel Ahmed'e verilmiştir. Kız, kocasını harekete geçirmek suretiyle hem onun, hem de kendisinin kaderini değiştirir. Bir tüccar ile Bağdat'a giden Tembel Ahmed, su çektiği kuyuya düşen bir kızı da kurtarır. Bu kız Tembel Ahmed'in karısının, aşkından çılgına dönmüş erkek kardeşinin nişanlısıdır. Ahmed onu saraya götürdüğü zaman şehzadenin de aklı başına gelir.

C. G. Jung "yeniden doğma" konusunu psikolojik olarak izah ederken insan ruhunun zihni yorgunluk, uzvi hastalık ilah. . dolayısıyla çöküşünden ve onun çeşitli vasıtalarla yeniden kuvvet kazanmasından bahseder. Aşk veya dostluk, manevi olarak yıkılmış olan bir insanı tekrar diriltebilir ²⁵. Tembel Ahmed masalı bu neviden bir "yeniden doğuş" "kuvvet ve şahsiyet kazanma" masalıdır.

Kuğular masalında da ²⁶ anne ile çocukları arasındaki münasebet bahis konusudur. (Kötü-üvey) anne hiç sevmediği (üvey) kızını hamama götürerek yüzüne, vücuduna, başına siyah bir boya sürmek suretiyle çirkinleştirir. Büyü vasıtasıyla on bir tane (üvey) oğlunu da kuğu şek-

²³ Aynı eser, s. 151-157.

²⁴ Aynı eser, s. 158-163.

²⁵ C. G. Jung. *The Archetypes and The Collective Unconscious*, s. 120-121. İki şahsın karşılaşması ile benliğin taşkın bir kuvvet kazanmasının en güzel örneklerinden birini Mevlâna ile Şems'in karşılaşması teşkil eder. Yunus Emre'nin şu mısraı da bu bakımdan dikkate değer:

Dost bana nazar kıldı taze civan oldum ben

²⁶ *Şiirler ve Halk Masalları*, s. 163-168.

line sokar. Bu durum onlar için "ölüm" demektir. Rüyada görünen bir kadın, genç kız süt gölünde yıkanırsa tekrar güzelleşebileceğini, erkek kardeşlerine de mezarlıktan ayırık otu toplayarak birer gömlek öerse tekrar insan şekline sokabileceğini söyler. Genç kız denildiği gibi yapar; süt gölünde yıkanarak tekrar eski güzelliğine kavuşur, mezarlıktan topladığı ayırık otlarından gömlek örmek suretiyle kardeşlerini de kurtarır. Bu masalda da çocuklarını sevmeyen (kötü-üvey) anne yüzünden şahsiyetini kaybetme (ölme) sonra tekrar eski haline gelme (yeniden doğma) motifi vardır.

Nar Tanesi veya *Düzme Keloğlan* masalında da ²⁷ yüksek seviyede olan bir insan (şehzade), sevgilisi tarafından hakîr görülerek aşağı bir seviyeye iner, düzme Keloğlan -bahçıvan- olur. Sonra bahçede bir gün içinde çeşitli renklerde güller açtırmak suretiyle tekrar sevgilisinin gözüne girerek, eski hüviyetini alır ²⁸. Burada da "ölme", "yeniden doğma" motifine tekabül eden "değerden düşme-tekrar değer kazanma" fikri vardır.

Keşiş Ne Gördün masalında ²⁹ bir "şahsiyet değişmesi" bahis konusudur. Savaşa giden şehzadenin sevgilisi keşiş kıyafetine girerek onu takip eder. Şehzade başka birisi ile evlendirilirken, kız, düğünde aslı hüviyeti ile ortaya çıkarak tekrar sevgilisine kavuşur.

Pekmezci Anne masalında ³⁰ baba hacca giderken bütün yiyeceğini alarak kızını bir eve kapatır. Kızı seven şehzade pekmezci kadın kılığına girerek dama çıkar, kıza pekmez satmak ve masal söylemek suretiyle onu yalnızlık ve can sıkıntısından kurtarır. Burada "eve kapanma", (mezar-ölüm) temine tekabül eder. Babası döndükten sonra pekmezci anne tekrar eski hüviyetine girerek genç kızla evlenir. Burada pekmez-

²⁷ Aynı eser, s. 169-174.

²⁸ Gül veya çiçek açması yeniden doğma'ya tekabül eder. Aynı sembol Yahya Kemal'in *Rindlerin Ölümü* adlı şiirinde de vardır. Hafız'ın kabri olan bahçedeki gül kanayan rengi ile her gün yeniden açar. Rindler için ölüm âsude bir bahar ülkesidir. *Kendi Gök Kubbemiz*, 1000 Temel Eser, 1969, s. 8. Yunus Emre, insanın öldükten sonra tekrar dirilmesini baharda çiçeklerin açması ile isbat eder :

Yine yir yüzi donanup kat kat olup renge batup
Bülbül güle karşı ötüp can budağa asdı yine
Sözüm değil yaz kış için geldi maşuka iş için
Öldürdüğün bağışlamak pâdişahun kasdı yine.

(Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre Divanı*, 1943, s. 85-86).

²⁹ *Şiirler ve Halk Masalları*, s. 175-181.

³⁰ Aynı eser, s. 182-185.

ci ante-şehzade, genç kızı içine kapatıldığı evden (mezardan) kurtarıcı rol oynar.

Yılan Bey ile Peltan Bey masalında ³¹ "ölme" ve "yeniden doğma" temi çeşitli şekillerde ortaya konulmuştur. Bir padişahın oğlu olan Yılan Bey dünyaya yılan şeklinde gelir. Kendisiyle evlenen genç kızın sabrı sayesinde kat kat elbiselerini üzerinden atar ve güzel bir şehzade olarak gözükür. Bu "istihale" ile kelebek haline gelen tırtıl arasında bir benzerlik vardır. Kötü görünen bir şeyin içinden iyi bir şey çıkar ³².

Aynı masalda mezar içinde yaşayan Peltan Bey bu mezar içine düşen genç kız tarafından kurtarılır. Burada görülen "mezara girme" ve "mezardan çıkma" motifi ile "ölme" ve "yeniden doğma" motifleri arasında bir benzerlik vardır.

Kolsuz Hanım masalında ³³ (kötü-üvey) anne, (üvey) oğluna cinsî münasebet teklif eder (Incest). Oğul bunu reddeder. Bunun üzerine anne oğlunu tavana astırır. Onu kurtarmak isteyen kız kardeşinin de kollarını keserek bir sandık içinde denize atırır. Sandık denizde yüzerken tesadüfen bir şehzade tarafından görülür, sudan çıkarılır. Şehzade kolsuz olmasına rağmen bu çok güzel kızla evlenir, daha sonra kızın kollarını da bularak yerli yerine koyar. Vücut âzalarının parçalanması ve genç kızın sulara terkedilmesi "ölüm" motifine, kızın şehzade tarafından kurtarılması kollarının tekrar yerine konulması "yeniden doğma" motifine tekabül eder.

Kısaca gözden geçirmiş olduğumuz bu masalların hepsinde "ölme" ve "yeniden doğma" motifine tekabül eden değişik unsurlar vardır. Bunlar Ziya Gökalp'ın şuur-altındaki "yeniden doğma" teminin sembolik ifadeleridir. Aynı tem şiirlerinde daha vâzih bir şekilde kendisini gösterir. Şimdi, kısaca onları gözden geçirmek istiyorum.

IV

Ergenekon efsanesi, sosyal planda, bir kavmin öldükten sonra tekrar dirilme arzusunu anlatan en güzel masallardan birisidir ^{33a}. Gökalp

³¹ *Aynı eser*, s. 186-193.

³² Yılanın sembolik mânaları hakkında bk. C. G. Jung, *Symbols of Transformation* s. 382-383.

³³ *Şiirler ve Halk Masalları*, s. 194.

^{33a} Eski Türk kültüründe ölme ve yeniden dirilme motifi mühim bir yer tutar. Doç. Dr. Şükrü Elçin bir yazısında buna dair çeşitli örnekler veriyor. Bk. *Göçebe Türk Destanlarında Ölüp-Dirilme Motifi*, Türk Folklor Araştırmaları, Nr. 234, Ocak 1969.

bu efsaneyi manzum bir şiirinde işlediği gibi ³⁴, diğer bazı şiirlerinde de kısaca tekrarlar.

Türk Han'ın beş oğlu ordularıyla dünyanın her tarafına yayılarak büyük devletler kurarlar. Bir gün gelir, Türklerin talihi döner. Sağdan soldan akın eden düşmanlara karşı konulamaz :

Verilmedi bir dem soluk,
Kanlar aktı oluk oluk;
Öldü bütün çoluk çocuk,
Han, bey, çeri, uşağımız!

Koca Türk kavminden yalnız iki kişi kalır. Bunlar yanlarına iki kız alarak her tarafı yüce dağlarla çevrili bir yere gelirler, çoğalırlar ve dört yüz sene burada kalırlar. "Ölüm- içe veya anne-karnına dönüş" temine tekabül eden bu safhadaki hayatı, şair, şöyle tasvir ediyor :

Bir de baktık : Yeşil bir bağ.
Her tarafı bir yüce dağ!
Geniş, fakat sıkı bir ağ!
Dedik, ne hoş bu ağımız!
Alageyik çayır verdi,
Yavrusunu emzirirdi,
Bizi gördü meme verdi...
Oldu ana kucacağımız!
Dört yüz sene burda kaldık,
Geyik arttı, biz çoğaldık;
Çıkamadık; işe daldık,
Pek şenlendi konağımız!

Nihayet Türkler bu kapalı yerde yaşamaktan bıkarlar, demir bulurlar, işler ve kendilerine bir çıkış yolu ararlar. Bu esnada bir kurt peyda olur, onlara yol gösterir. Şair, psikologların diliyle egression veya "dışa dönüş" e tekabül eden bu ânı şöyle tasvir ediyor :

Yunus gibi çıktık : Hut'tan!
Büyük yurda küçük yurttan
Geyik girdik, doğduk kurttan;
Kılıç oldu orağımız!

"Öldükten sonra tekrar dirilme" veya "anne karnına döndükten

³⁴ Aynı eser, s. 89-98.

sonra başka bir şekilde doğma", C. G. Jung'un belirttiği gibi, insana veya kavme büyük bir güç kazandırır. Dünyaya yeniden doğan Türkler tekrar etrafa yayılırlar :

Sart'lık gitti, Uygur'lândık;
 Soyumuzla gururlandık;
 Şamanlardan uğurlandık :
 Pîrler oldu yardığımız!
 İlk yayıldık : Beşbalığ'al
 Karakurum, Elmalığ'al
 Çin başladı zorbalığa,
 Ezdi onu tokmağımız!
 Sağa sola gitti ordu;
 Hind'e, Rum'a bir baş vurdu;
 Altun yurtta düzen kurdu
 Yine eski yasağımız!
 Alplerimiz girdi harbe;
 Düşmanlara attı darbe,
 Şimal, cenup, şarka, garbe
 Akın etti kısrağımız!

"İçe dönüş" ile "dışa dönüş" motiflerini birleştiren bu tem Henry A. Murray'ın tarif ettiği "yeniden doğuş" veya "renaissance" temine uygundur.

1913 yılında Balkan savaşı esnasında yazdığı *İlahî* adlı manzumesinde Gökalp Erkenekon masalını hatırlayarak şöyle diyor :

Yüce Tanrı! Dirilt eski Kurtlar'ı !
 Bir demirci, çekiciyle sed yarsın;
 Geri almak için aziz yurtları
 Bizi yine Ergene'den çıkarsın.
 Türk Mehdîsi yine doğsun : Âmin!
 Deccal Garb'ı kana boğsun : Amin! ³⁵

Burada sosyal planda yeniden doğma arzusu o kadar açıktır ki, işaret etmeye bile lüzum yoktur.

Yeni Atillâ adını taşıyan ve marş olarak yazılan şiirde de "yeni-den doğuş" temi vardır. Manzumenin şu son iki parçası bu temi açığa vurur .

³⁵ Aynı eser. s. 61-62.

Ey Avrupa bu belâdan
 Sen nereye kaçacaksın?
 Bir ikinci Atillâ'dan
 Çok gözyaşı saçacaksın!
 Kaçışıyor düşman geri,
 Yürül Yürül Türk askeri
 Dinlen artık! Bütün cihan
 Yine eski Turan oldul
 Padişah'a dendi İlhan,
 Yeryüzü bir vatan oldul
 Durmam dedi öç duygusu,
 Yürül Yürül Türk ordusul³⁸

Altun Yurt başlıklı şiirde, uzun yıllar Çin'de kalarak Çin dinini, ilmini öğrenen ve Mandarin adını alan Ulutaş adlı bir Türk, bir gün Çinlilik hayatından usanır ve atalarının eski şanslı günlerini hatırlar. Kurultay toplayarak Türk halkına şöyle seslenir :

Dedi :- Ey Türk Hanları, Türk'ün ayak bastığı
 Her yer, ana vatandan bir parçadır; bu vatan
 İstiyor ki, her elde Altınordu bayrağı,
 Bütün Türkler birleşsin, bu birlikte "İli Han"
 Saltanatı dirilsin, Türk Hakanı, Altundağ
 Eteğinde donatsın parlak, yüce bir otağ. .
 Karakurum cenneti eski gibi şenlensin. .
 Türk yurdunun şanları, Türk ilinin duygusu
 Eski yolda yaşansın, eski sesler dinlensin.
 Şark'a Garb'e yürüsün Oğuz Han'ın ordusu . . .
 Eski yolda fağfurlar, şahlar, çarlar, sultanlar,
 Vergi versin Hanlar'a, vergi alsın Hakanlar³⁷.

Gökalp'ın en güzel lirik şiirlerinden birisi olan *Altun Destan* şiiri de bir bütün olarak "ölme" ve "yeniden dirilme" temine dayanır. Şiirin baş kısmında Türklüğün içinde bulunduğu şimdiki feci durum (ölüm), ikinci kısmında ise "yeniden doğuş" arzusu ortaya konulur. Şiir Tahlilleri kitabımın birinci cildinde bu şiiri geniş olarak incelediğim için burada üzerinde durmuyorum⁸⁸.

⁸⁸ Aynı eser, s. 70.

⁸⁷ Aynı eser, s. 77.

³⁸ Mehmet Kaplan, *Şiir Tahlilleri*, 4. Baskı, 1969, s. 164-172.

V

"Yeniden doğma" temini masallar, koşmalar ve destanlarla hissi bir şekilde ifade eden Ziya Gökalp, bunun nasıl gerçekleşeceğini ve hangi esaslara dayanacağını makale ve kitaplarında akli bir şekilde işlediği gibi, *Yeni Hayat* adlı şiir kitabında topladığı manzumelerde didaktik bir üslûpla ortaya koymuştur. Bu kitabın adı, *Yeni Hayat* sözü kendiliğinden "eski hayat"ın reddi veya ölümü mânasını taşır. "Yeni"nin doğması için "eski"nin ölmesi lâzımdır. Bu kitapta toplanan şiirler³⁹ Gökalp'ın "his" ve "hayâller"inin değil, mücerret düşüncelerinin mahsulleridir. Bundan dolayı onları incelemeden önce yazarın "yeni-den doğma" temini makalelerinde akli olarak nasıl ortaya koyduğunu kısaca gözden geçirmek istiyorum.

1909 yılında Diyarbakır'da Peyman gazetesinde çıkan imzasız bir yazısında Gökalp, bu meseleyi politik olarak ele alır. "Bir devlet nasıl gençleşir?" başlığını taşıyan bu makalesinde yazar, İbn-i Haldun'un "uzviyetler gibi devletlerin de ömr-i tabiisi olduğu" fikrini redderek, devletlerin inkılâplar vasıtası ile gençleşebileceklerini ileri sürer.

Canlı uzviyette eskiyen hücrelerin yerini yeni hücreler alır. "Yıpranmış hücreler bir ekseriyet-i azîmeyi ihraz ettikten sonra, gençlik, bir daha avdet etmemek üzere ebediyyen veda eder. Devletlerde ise fertlerin muzafferiyet ve rüçhanı istıfa-yı tabii kanunundan başka istıfa-yı akli düsturuna da tâbidir". Deha sahibi küçük bir zümre, "bir zümre-i kalile-i dühat", iktidara geldiği takdirde bozuk unsurları yerinden atarak idareyi eline alabilir. O zaman "ihtiyarlamağa başlamış olan cism-i devlet... derhal gençleşmeye yüz tutar".

Gökalp bu gençleşmeye örnek olmak üzere "Osmanlı inkılâbı" adını verdiği II. Meşrutiyet inkılâbını örnek gösteriyor: "Osmanlı milleti anâsır-ı fertutanm takallüb-i küllisi ile amîk bir ihtiyarlığa düşmüştü. Genç Osmanlı devleti âni hir hareketle gençleşmeye başladı.»

Aynı makalede iktidarı tamamiyle gençlerin ele almaları gerektiğini ileri süren Gökalp, şöyle ilâve eder: "Eski âdemlerden yeni fikirleri anlamak ve onlara göre hareket etmek beklenmemelidir. Herkes nazarında sabit olmuştur ki: Bu millet tamamen gençleşmedikçe yaşayamayacaktır. Eskilerin yed-i idaresinde kaldıkça bir ihtiyar siması gösterecek, kalblerimizi pür-hun eden taarruzların arkası kesilmeyecektir"⁴⁰.

³⁹ *Şiirler ve Halk Masalları*, s. 110-147.

⁴⁰ Şevket Beysanoğlu, *Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı*, İstanbul, 1956, s. 121-122.

Gökalp, aynı görüşü, Selânik'e gittikten sonra, 1911 yılında Genç Kalemler dergisine yazmış olduğu makalelerde, kültür sahasına aktarmak suretiyle, geliştirir ve derinleştirir. Ömer Seyfeddin ile Ali Canip bu dergide, Gökalp daha aralarına karışmadan önce eskilere karşı çok şiddetli bir savaş açmış bulunuyorlardı. Ömer Seyfeddin imzasız olarak yazdığı "Yeni Lisan" başlıklı makalesinde, meseleyi dil zaviyesinden ele alarak, ilkin dili, sonra edebiyatı, daha sonra dil ve edebiyatı yenileştirmek suretiyle bütün millî varlığın sıhate kavuşturulabileceği tezini ileri sürüyordu ⁴¹.

Aynı dergide, Ali Canip, "yeni lisan" ile "sosyal inkılâp" arasında bir münasebet kurarak şöyle diyordu: "Fakat yeni lisan Türkler için sade bir edebiyat meselesi değildir; o her şeyden evvel bir lisan, bir hayat meselesidir. Şüphesiz ki kılıç bir ihtilal yapar; bu ihtilâlin arkasında bir inkılâp doğuran ancak "kalem"dir. 10 Temmuzla yaşamağa nasıl büyük bir hakkı olduğunu gösteren milletimiz, henüz bir şey olmamıştır; Anadolu, bu zavallı toprak hâlâ haraptır, hâlâ maarif nedir bilmiyor; çünkü bu lisanla onu kurtaramaz; çünkü ona yabancıdır ve yabancı kalacaktır. Aynı zamanda millî kütüphanemiz de bomboş duruyor; iki köhne telifle üç tercüme otuz milyon halkı tatmin edemez" ⁴².

Genç Kalemler dergisinin sekizinci sayısında Demirtaş imzasıyla çıkan ve "Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler" başlığını taşıyan makale Gökalp'ın "yeniden doğma" temini fikir sahasına tatbik ettiği en mühim yazılarından birisidir.

Yazara göre siyasî inkilâbı yapmak kolay, içtimaî inkilâbı yapmak zordur. Zira siyasî inkilâp "mihanikî bir fiil" ile mümkün olduğu halde "içtimaî inkilâp uzvî bir tekâmül ile hâsıl olabileceği için gayet güçtür. İçtimaî inkilâp kuvvet-hislerinin inkişaf ve tealisine bağlıdır. Fikirlerin kabul ve reddi zihnin iradesi dahilindedir. Hisler asırlarca süren içtimaî itiyadların izleri olduğundan kolayca istihale edemez". Daha sonra Gökalp âdeta birdenbire şu suali sorar ve hemen cevabını verir:

"İçtimaî inkilâp nedir?

Eski hayatı beğenmeyerek yeni bir hayat ibda etmek.

⁴¹ *Genç Kalemler*, 1911, c. II, nr. 1. Genç Kalemler dergisinde çıkan yazılardan bazıları imzasız, bazıları takma adla neşrolunmuştur. Merhum Ali Canip bendeki nüshaya hangi yazıların kimlere ait olduğunu kendi el yazısı ile işaret etmişti.

⁴² *Genç Kalemler*, c. II, nr. 2, s. 26.

Bilirsiniz ki hayat tabiri gayet umumî bir mânaya delâlet eder. Bu kelimedede iktisadî, ailevî, bedîî, felsefî, ahlâkî, hukukî, siyasî bütün hayatlar da mündemiçtir. Yeni hayat demek (yeni iktisat, yeni aile yeni bidaat, yeni felsefe, yeni ahlâk, yeni hukuk, yeni siyaset) demektir,

Eski hayatı değiştirmek, iktisadî, ailevî, bedîî, felsefî, ahlakî, hukukî, siyasî hususiyetleri ile yeni bir yaşayış yaratmakla kabil olabilir.

Yine bilirsiniz ki bir hayatın mahiyetini teşhis eden âmiller onun tervic ettiği kıymetlerdir.

Eski hayatın kendine mahsus iktisadî kıymetleri olduğu gibi, ailevî, bedîî, felsefî, ahlâkî, hukukî, siyasî kıymetleri vardı. Eski hayatı beğenmeme bu kıymetleri takdir ve tervic etmemek demektir. Yeni bir hayat ibdana çalışmak bu şubelerin her birine ait hakikî kıymetleri aramak ve onlara revaç vermek mecburiyetindedir.

x

Yeni hayatı gaye ittihaz edenler, bu hakikî kıymetleri aramak ve onlara revaç vermek mecburiyetindedir.

x

Yeni hayatı gaye ittihaz edenler bu hakikî kıymetleri arayan gençlerdir." ⁴³

Gökalp bu makalesinden sonra yukarıda saymış olduğu çeşitli sahalara ait kıymetleri araştırır. Yıllarca süren bu araştırma sonunda varmış olduğu neticeleri *Türkçülüğün Esasları* adlı kitabında toplamıştır ⁴⁴. "*Yeni Hayat* kitabındaki şiirler son merhaleye varmadan önce ileri sürdüğü "yeni kıymetleri" ortaya koyar. Yazar bu kitabında "din", "ilim", "vatan", "millet", "ahlâk", "aile", "vazife", "vefa", "köy", "lisan", "kadın", "medeniyet", "sanat", "deha", "kavim", "devlet", "vakıf", "darülfüman" ilah. " gibi sosyal hayatla ilgili konulardaki görüşlerini manzum bir şekilde ifade eder. Burada onların mahiyetlerini inceleyecek değiliz. Ele almış olduğumuz konu bakımından bunların ehemmiyeti, Ziya Gökalp'ın bütün düşüncelerini içten besleyen ve kökleri şuur-altında olan "yeniden doğma" temine bağlı oluşlardır.

Yukarıda bahis konusu olan makalesinde Gökalp, aynı fikri bir başka şekilde tekrarlayarak şöyle der: "Yeni hayat ibda edilecek bir hayat olacaktır. Yeni kıymetler Osmanlılığın ruhundan doğacak iktisa-

⁴³ *Genç Kalemler*, e. II, nr. 8, s. 132-141.

⁴⁴ *Türkçülüğün Esasları*, Ankara Matbuat ve İstihbarat Matbaası 1939.

dî, ailevî, bedîî, felsefî, ahlâkî, hukukî, siyasi kıymetlerdir. Osmanlılık yeni bir medeniyet ibda edebilmek için yeni bir iktisat, yeni bir aileviyet, yeni bir bidaat, yeni bir felsefe, yeni bir ahlâk, yeni bir hukuk, yeni bir siyaset içtihat edecektir”.

Gökalp'a göre bu “yeni hayat” ne eskinin bir tekrarı, ne de Batının bir taklidi olacaktır. Millî bir esasa dayanacak ve «gösterecek ki, Avrupa medeniyetleri çürük, hasta, müteaffin esaslar üzerine istinad etmiştir. Bu medeniyetler inkıraza, izmihlâle mahkûmdur. Hakikî medeniyet ancak yeni hayatın inkişafı ile başlayacak Türk medeniyetidir. Türk ırkı diğer ırklar gibi ispirto ile sefahtan ile bozulmamıştır. Türk kanı şanlı muharebelerde çelikleşmiş, gençleşmiştir.

Türk zekâsı başka zekâlar gibi tefessühe başlamamış, Türk hassasiyeti başka hassasiyetler gibi kadınlaşmamış, Türk iradesi başka iradeler gibi zayıflamamıştır. İstikbalin hâkimiyeti Türk şekimesine mev'uddur.

x

Alman filozofu Nietzsche'nin tahayyül ettiği fevkalbeşerler Türklerdir. Türkler her asrın (yeni insanları) dır. Bundan dolayıdır ki yeni hayat bütün gençlerin anası olan Türklükten doğacaktır”.

Bu son satırlar, Ziya Gökalp'a “yeniden doğma” teminin, fikrî makalelerinde bile ne kadar heyecan verdiğini açıkça gösteriyor.